

BALOGH ELEMÉR*

Veszélka Imre, Rózsa Sándor betyártársa**

Veszélka Imre¹ betyár, kocsmáros. Rózsa Sándornak, az ország mondhatni leghíresebb/leghírhedtebb betyárvezérének úgyszólván jobbkeze volt. A Rózsa Sándorral kapcsolatos híradások legtöbbjében olvashatunk róla. A jogtörténeti értékelés szempontjából talán leginkább nevezetes bírósági perben is ott ült a vádlottak padján, a fővádlottak sorában.

Viszonylag sokat tudunk tágabb családjáról, amelynek leszármazottjai közül sokan élnek mai is közöttünk. A Veszélka-család Felvidékről érkezett Csongrád megyébe, és Balástya környékén telepedett le. A felvidéki eredetre utal a családi név etimológiája, melynek alapjelentése: vidám, jókedvű. Bálint Sándor is megemlékezik nevezetes monográfiájában erről a familiáról: „A Veszélkáról az a családi hagyomány, hogy az ős felvidéki tót legény, aki köménymagot (és nyilván még orvosi füveket) árult, tehát 'olejkár' volt. Szlovákok egyébként ökrösszekéren sziksóért is jöttek, amelyet szerte az országban árusítottak.”² A család megtelepedési helye előbb Szeged-Felsőközpont (1891), majd Balástya lett.

Veszélka Imre családjában kilenc testvér között nevelkedett: János (1813), Rozál (1815), Katalin (1817), Imre (1821), Ágnes (1823), Péter (1826), Antal (1827), József

* egyetemi tanár, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Európai Jogtörténeti Tanszék

** A kutatást a Szegedi Tudományegyetem Interdiszciplináris Kutatásfejlesztési és Innovációs Kiválósági Központ (IKIKK) Humán és Társadalomtudományi Klasztere támogatta. A szerző „A jelenkori társadalmi kihívások történeti jogi előzményei és megoldási modelljei” nevű kutatócsoport tagja.

¹ Tanulmányom főhőséről részletesen, forrásokra épülő és nagyon élvezetes stílusban ír a kései rokon. VESZÉLKA ATTILA: *Veszélka Imre, Rózsa Sándor legkedvesebb cimborája és én*. Hungarovox. Budapest, 2015. (a továbbiakban: VESZÉLKA 2015).

² Más fűszer kereskedésével kapcsolatban is hasonlóképp ír a 'legszőgedibb szőgedi': „Ami a safrány régebbi szegedi múltját illeti, először – mint láttuk – az *Alsóvárosi szlovákok* növénynevei között orvosság gyanánt bukkan föl. Fuchsius Leonhardus könyvének XVII. századbeli bejegyzései között olvasható a *tótsáfrány*, másként *sziklicesáfrány*, ami azt bizonyítja, hogy a felvidéki *sáfrányostótok*, *safranyikok* már korán eljártak az Alföldre.” BÁLINT SÁNDOR: *A szőgedi nemzet*. A szegedi nagytáj népelete. Második rész. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Szeged, 1976/77. 176. p. Vö. 'olejkár' szócikk: vándorló szlovák gyógyszerárús. A mai Szlovákia (Csehszlovákia) területéről a volt Turóc, Zólyom, Nyitra és Trencsén m.-kben élő szlovákok valószínűleg a 16. sz.-ban a Felvidékre telepített jezsuitáktól tanulták el a gyógyszerkészítés titkait. Mindenféle kenőcsöket, illó olajokat, fűszereket és gyógyszereket árultak. Ezeket maguk gyűjtötték és kutyvasztották össze, hogy végig házalják egész Észak- és Dél-Európát. Adatok igazolják, hogy útjaik Szicíliától Szibériáig terjedtek. A 18. sz.-ban kb. háromezer olejkár járta huszár ruhában – magát *vengerszki doktor*nak nevezve – Európa útjait. A gyógyszerárúsításon kívül az olejkárok kuruzslással is foglalkoztak gyógyhatású növényeik segítségével. Az I. világháború idejéig virágzott ez a mesterség.” In: Magyar Néprajzi Lexikon, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-neprajzi-lexikon-71DCC/o-7361B/olejkar-7363C/?list=eyJxdWVyeSI6ICJrXHUwMGUxbG1cdTAwZTFuIGd5XHUwMGY2cmd5In0>

(???), János (1831–†1854) és András (1834). Szülei: Veszélka András és Földi Rozália. Imrét a kor nyelvi szokásrendje szerint így anyakönyvezték a szeged-rókusi plébánia matriculájában: Emericus Veszélka: 1821. április 20. A betyár emitt elősorolt testvérei közül József János életútja mutat bizonyos hasonlóságot Imre bátyjával. Őt ui. egyedülként a családból, valóban elítélték és kivégezték: 1854-ben akasztották fel a kiskunmajsai parókia udvarán, ahol egy dragonyos század állomásozott, s vélhetően hadijog alapján, gyors hamarjában meghozott és tüstént végre is hajtott büntetésről volt szó.³

Mint sok más betyár élettörténetében olvasható, Imre esetében is elmondható, hogy az atyai példa meghatározó volt számára. A Ráday kormánybiztosság nyomozati iratai között található az a (Tóth Imre jászalsószentgyörgyi számadó csikos által tett) vallomás, amelyben az áll, hogy 1832-ben hat betyár elhajtotta tizenhárom lovát, amely után nyomozás indult, s kiderült, hogy „Szegedi lakos Veszélka András pedig ezen lovak közül hat darabot mint tulajdonát a szegedi vásárban eladott.”⁴ Bizonyosnak tűnik, hogy ugyanez a Veszélka András tulajdonította el azokat az ökröket is néhány évvel később (1838), aminek nyomán másfél év tömlőcöt kapott, de a királyi táblán (valószínűleg bizonyítottság hiányában) felmentették. Ugyanebben az ügyben az akkor 17 éves Imre is feltűnik már, aki szintén büntetlen maradt, de a később ellene indult eljárásban a rá valló tanúk egyike, egy dorozsmai testvérpár (Kis Vass János és Pál) írásban tett (Rádaynak címzett) feljelentést megkárosításukról: „Méltóságos Úr! Azon kérelemmel járulunk méltóságodhoz, midőn több lopások és rablások nap fényre derültek kik régi időkben történtek is, minékünk alulírottaknak az 1848-dik év húsvét 2dik napján mint délután 3 vagy 4 óra tájban történt egy fekete lovas ember – kit Rózsa Sándornak gondolunk – elhajtott 9 darab marhákat és kettőt a béresünkét, összesen 11 darabot. Később tudomásul vettük, hogy Veszélka András tanyáján napolnak több nap, kinek Imre nevű fia volt akkor véle és a marha elsikkasztás azon fordult meg [...] Kérelmünkre méltóztasson efelül Rózsa Sándortul vagy Veszélka Imrétül tudomást venni.”⁵ A bűnöző atya ténye akkortájt nem is volt titok, amit Rózsa Sándornak⁶ Veszélka Imrere tett egyik terhelő vallomása is megörökített: „Már az apád is rabló volt. Így tehát te is rabló vagy, sőt a gyerekeid is mindannyian rablók maradnak. Tekintetes bíróság: én, csakis én mondok igazat. Vallomásom tényeken alapul.”⁷ Röviden már itt megjegyzem: mai fogalmaink szerint efféle, régen elévült ügyeket is elővettek a Ráday-féle vizsgálatok során, hiszen az elévülés – formálisan nem létező – szabályainak alkalmazását semmiféle jogforrás nem írta elő.

A legkisebb testvér, András szintén ilyen nevű fiának felesége: Veszélka Andrásné Gémes Eszter önéletrajzi írása is sok adalékkal szolgál arra nézve, hogy a Veszélka-vér

³ Vö. CSÍK ANTAL – KOZMA HUBA – TAKÁCS ANDRÁS: *Kiskunmajsza története*. Kiskunmajsza Nagyközség Tanácsa, Kecskemét, 1981. 29–51. pp.

⁴ SZENTESI ZÖLDI LÁSZLÓ: *Nagy magyar betyárkönyv*. Méry Ratio, H.n. (nyomás: Debrecen) 2009 (a továbbiakban: SZENTESI ZÖLDI 2009), 24–26. pp. (A Veszélka család).

⁵ Idézi: VESZÉLKA 2015, 45–46. pp.

⁶ Rózsa Sándor tevékenységétől teljességgel elválaszthatatlan Veszélka Imre pályafutása. A leghíresebb/hírhedtebb betyárvezérről készült könyvtárnyi irodalomtól kiemelném a közelmúltban elhunyt kiváló jogtörténész/ügyész NÁNÁSI LÁSZLÓ összegző tanulmányát: *Rózsa Sándor bűnügyei*. In: *Jogtörténeti Szemle*, 2020/2, 13–20. pp.

⁷ PESTER LLOYD, 1872. december 17.

milyen fokig hajlott a devianciára. Férjét súlyos vádakkal illeti, aki bár németül is jól tudó (Bécsben katonáskodott) üstfoltozó, mégis naplopó életet él, iszik mint a gödény, őt pedig gyakran bántalmazza. Eszter a túréshatárához érve elhagyja urát, elköltözik tőle, aki még néhányszor „ráveri az ablakot”, de aztán magára maradva hamarosan véget vet életének.⁸

Veszélka Imre idővel megnősült. Felesége: Bárkányi Anna, letartóztatása után négy hónappal szép levelet írt a Ráday Gedeon grófnak, kormánybiztosnak, férje ügyében. A beadvány és az ahhoz kapcsolódó kezeslevél értelmi szerzője egy jónevű helyi ügyvéd: Eördögh Mihály volt, aki később a perben hivatalos védői minőségben is fellép. Érdemes az iratokat szó szerint idézni: „Méltóságos Gróf Úr! Kegyelmes Uram, fájdalommal dult kebellem vagyok kénytelen méltóságod kegyes színe előtt panaszként előterjeszteni, miképp férjem Veszélka Imre 4 hónapja folyamatosan letartóztatva van, s bár hiszem, de tudomásom szerint semmi oly bűnös cselekménynek magát részévé nem tette, miután ezen huzamos ideig tartó letartóztatást kiérdemelte volna, mégis a várban a többi vizsgálat alatt lévő rabok között fogvatartva van és polgári szabadságra végleg nem adatik. Én alulírt a legmélyebb alázattal azért könyörgök méltóságod kegyes színe előtt méltóztassék nevezett Veszélka Imre ellen a vizsgálatot, ha az még befejezve nem volna, azonnal befejeztetni, s amennyiben nevezett férjem ártatlansága és büntetlensége bevalósul, őt előbbi szabadságába vissza helyezettetni. Azon nem remélt esetben, ha netán szabadon bocsátásához jót állás és kezeség megkívátnának -/- adatik be.” Az említett kezeslevél is fennmaradt: „Kezes levél. Alább írottak a Szegedi Várban letartóztatva lévő Veszélka Imre Lakosért szabad lábra bocsátása esetén a kezeséget és jót állást magunkra vállaljuk arra nézve, hogy ő, a Kir. biztos Ő méltósága vagy a vizsgáló bírák bármikori rendeletére pontosan meg fog jelenni, mert ha nem tenné, ha megszöknék, szóval bármi rendelésre megjelenni elmúlasztana, az egy halál esetet kivéve, mi ő érette ez esetben a károsodásokra nézve is a jót állást magunkra vállaljuk. Kelt Szegeden, 1869. november hó 16.”⁹

1. A betyárokról

A betyár: pezsza-török eredetű szó: *bikar*, *batiar*, *bekiar*. Eredeti jelentése hasonló a magyar szóhasználatéval; az elsők között Dugonics András műfajteremtő írásában, az *Etelka* lapjain olvashatjuk a szót.¹⁰ A kifejezésnek számtalan fajtája volt használatos, egy rövid ízelítő: Kossuth-betyár, rabló-, futó-, lopó-, ásó-, gyalog-, lovas- és igazbetyár.

Megkockáztatom a kijelentést: a 'betyár' mint jelenség, egyfajta *hungaricum*. A magyarországi betyárvilágnak két nagy korszaka volt: 1800–1837 (jellegadó figurája: Sobri Jóska), majd 1849 után. Ekkor a Dunántúlon legismertebb útonálló Savanyú Jóska volt.

⁸ „Egy gyufaszálat élesre hegyezett, lábán, karján karcolásokat csinált, és sósavat csepegtetett bele. Két nap élt a kórházban [...] Kihozták Balástyára temetni. Nagyapja, Veszélka András mellé temették. Az apósom mindig örült, hogy milyen szép lesz a három Veszélka András sírja egymás mellett. (De ű nem került melléjük, mert eltemették Sándorfalván.)” Lásd GÉMES ESZTER: *Mindig magam*. Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1979.; Bába és Társai Kiadó. Szeged, 2001.

⁹ MNL Országos Levéltár K 151 Belügyminisztériumi Levéltár, Szegedi Királyi Biztosság iratai.

¹⁰ Vö. DUGONICS ANDRÁS: *Etelka I–II*. Pozsony és Kassa, 1788.; TÖMÖRKÉNY ISTVÁN: *Betyárlegendák. Az alföldi rablóvilág története*. Engel Lajos kiadása. Szeged, 1898.

Rózsa Sándor mindkét korszakban tevékeny volt. A betyárok az érvényes jogrend szempontjából vitán felül köztörvényes bűnözők voltak, de már a kortársak szemében kialakult a folklór dimenziója. Ebben a sajátos megközelítésben valóságos népi hősök voltak, akik a közhatalommal vakmerően szembeszegülnek; a gazdagokat, hatalmasokat megleckéztetik, és nem utolsósorban egyfajta férfias *charme* lengi körül alakjukat.¹¹

Az úgynevezett betyárok alakját a mai napig ez a kettős értelmezés – olykor jótékony – homálya borítja. Már az egykorú társadalmi közvélekedés is ambivalens módon viszonyult hozzájuk: a módos embereket, az urakat sarcoló, a törvénnyel dacoló ellenállók romantikus mítosza a kortársak körében is jelen volt, de sok tekintetben máig él. *Rózsa Sándor* egykori börtöntemetőbeli sírja Szamosújvárott ma is szinte zarándokhely. A folklór és az eseménytörténet szempontrendszerét avatottabbakra¹² hagyva dolgozatomban módszertanilag jogtörténeti értékelést kíván adni az egyik fontos alföldi betyár, Veszélka Imre történetén keresztül.¹³

Távolinak tűnik az analógia, de megkockáztatom a kijelentést: az európai jogi kultúra egyik markáns jellegzetességének tekinthető, hogy mint néhány száz évvel korábban a boszorkányokkal, úgy a 19. században a betyárokkal szemben is teljesen szabályosnak mondható büntető eljárás keretében lépett fel az államhatalom.¹⁴ A két elkövetői kör persze szignifikánsan különbözött egymástól, mert míg a boszorkányokkal szembeni fellépés – egy összeurópai jelenség részeként – alapja egy irracionális vádpont, az ördöggel való együttműködés köré fűződött, addig a betyárok cselekedetei meghatározóan az útonállás, fosztogatás, nem ritkán az emberöléssel párosuló rablás körében határozhatók meg. Az analógia talán annyiban megáll, hogy mindkét elkövetői kör sajátos, nem feltétlenül elutasító társadalmi fogadtatás talaján fejtette ki tevékenységét, a közhatalom fellépése pedig mindkét esetben szinte kényszerűen szabályos, ma így mondanánk: jogállami büntető-eljárás szabályai szerint folyt.

¹¹ Vö. SZENTESI ZÖLDI 2009. Ezt olvashatjuk a könyv promóciójában: „Közönséges bűnözők vagy a szegény nép jötevői? Hosszú-hosszú idő óta ez a kérdés foglalkoztatja leginkább a betyárvilág iránt érdeklődőket. Alighanem túlzás volna afféle magyar Robin Hoodokat látni e marcona legényekben, de a legnevezetesebb betyárokat mégsem nevezhetjük közönséges bűnözőnek. A betyár, pontosabban a szimpatikus bűnöző alakja az európai folklórban mindenütt előfordul. A nagy magyar betyárkönyv nem az egyébként tanulságos és beszédes életrajzas hagyományt, még csak nem is a népköltészetet tárja az olvasó elé, hanem a hiteles életrajzokat. A magyar néprajztudomány klasszikusaitól a legkisebb helytörténeti dolgozatig minden érdekesebbnek tűnő életrajzi adalék alakította egy kicsit a mostani nagyszabású vállalkozást. https://www.libri.hu/konyv/szentesi_zoldi_laszlo.nagy-magyar-betyarkonyv.html

¹² Kiemelkedően alapos összefoglalást ad a betyárokról, köztük Rózsa Sándorról egy neves japán kutató; MINAMIZUKA SHINGO: *Rózsa Sándor. Betyár vagy bandita?* L'Harmattan. Budapest, 2009., különösen: 157–171. pp.

¹³ Említést érdemel egy másik kortárs betyárral, Csordás Mihállyal szemben lefolyt statáriális eljárás szép feldolgozása; DIÓSZEGI ATTILA: *Egy statáriális per a betyárvilágból*. In: Jogtörténeti Szemle 2018/1–2, 1–11. pp.

¹⁴ E két személyi kör lehetséges kapcsolattörténetére már Móricz Zsigmond is gondolt. Bálint Sándor ekként idézi őt: „A szegedi boszorkánypörök Reizner-közölte vallomásait Móricz is átlapozta. Szorongó asszonyok szájába adva fölidézi (11.40) a vádak, főleg az ördöggel való társalgást, majd hozzáteszi: „Tomboltak, ordítottak, jó szögédi módra már megint a boszorkányvilágba sülyedtek vissza, mert az titokzatosabb és csodálatosabb, mint a betyárság és a betyárokat se lehet megérteni boszorkányok és ördögök nélkül.” BALINT SÁNDOR: *A „Rózsa Sándor” műhelyéből. Móricz Zsigmond születésének 90. évfordulójára*. In: Tiszatáj, 1969/7. 659. p.

2. Rendcsinálás a Dél-Alföldön

Az az eljárás, amelynek végén Veszélka Imre – Rózsa Sándor társaságában¹⁵ – előbb letartóztatásba, azután a vádlottak padjára, majd a börtönbe került, Szegeden folyt le. A kiegyezés utáni nagy országos rendcsinálás fő terepe a Dél-Alföld volt, ahol a rablások, lopások és a legkülönbözőbb erőszakos törvénytelenések olyan mértékben elharapóztak, hogy elkerülhetetlennek látszott a rendkívüli helyzetnek megfelelő intézkedéssorozat.

A rendteremtésnek jogforrási, méghozzá törvényi alapot is teremtettek: az 1868. évi XXXII. tc. szinte korlátlan felhatalmazást adott az eljáró hatóságoknak. Nem csekély forrást is biztosítottak a teendőkhöz: százezer forintot, amiből bőven futotta a kiadásokra. Az ügy 'arca' gróf Ráday Gedeon¹⁶ volt, aki hatalmas ambícióval vetette magát a munkába. Elmondható, hogy működésének mintegy négy esztendeje alatt (1869–1873) illetékességi területén – Arad, Bács, Békés, Csanád, Csongrád, Pest és Torontál megyék, a Jászkun terület, Kecskemét, Szabadka, Szeged, Arad, Zombor és Hódmezővásárhely – lényegében minden gyanúba fogható személyt letartóztatott és legtöbbjükét évekig fogva tartva, végül bíróság elé is állította. Működését eleinte nagy társadalmi támogatottság fogadta, ám az évekig húzóódó és nagyon sok kifogás alá eső, lényegében a pereket előkészítő letartóztatás-hullám, valamint az évekig rabságban tartott letartóztatottakkal kapcsolatos bánásmód miatt a közhangulat fokozatosan megváltozott. A letartóztatások tömeges méretet öltöttek: bizonyos adatok szerint a szegedi vár 'lakói' összesen 1608-an voltak.¹⁷

Ráday természetesen nem egyedül végezte gigászi munkáját. Ahogyan Rózsa Sándornak Veszélka Imre, úgy öneki is volt egy 'jobbkeze': Laucsik Máté vizsgálóbíró. Laucsik mesterien értette a dolgát, ő volt az eljárások során a Ráday-féle stratégia operatív végrehajtója. Ráday jól ismerte őt, így tudta, hogy a hatalmas kihívást jelentő alföldi „betyárvadászat” során erős támasza lesz. Laucsik korábban már bizonyított: Fejér megye központi szolgabírájaként szerzett magának hírnevet, elsősorban a Pinkasz-banda felszámolásával, amikor is az elfogott és elítélt személyek közül 7-et akasztottak fel egy napon. A szegedi várban éveken át húzóódó kihallgatásokról sokféle mendemonda keringett, aminek valóságalapját szinte lehetetlen utólag ellenőrizni, de az tűnik valószínűnek, hogy a letartóztatottak kihallgatása során a vágyott beismerő és egyéb terhelő vallomások inkább lélektani jellegű módszerekkel igyekeztek kicsikarni.¹⁸ Talán erre utal Jókai Mór kiváló

¹⁵ A Rózsa Sándorral való kapcsolatról nemcsak a korabeli források, hanem a családtörténeti vonatkozású memoárirodalom is sűrűn megemlékezik; vö. VESZÉLKÁÉ GÉMES ESZTER: *Történetek Rózsa Sándorról*. RTV-Minerva Kiadó, Budapest, 1981.

¹⁶ Ráday a gyanúba keveredetteket tömegesen, úgyszólván válogatás nélkül elfogatta, és a letartóztatottakkal nem bánt kesztyűs kézzel. Számtalan, talán nem is egészen megalapozatlan szóbeszéd terjedt – még sok-sok évvel az eljárás befejezése után is – az éveken át alkalmazott kegyetlen bánásmódokról. „A vallatásoknak ily kegyetlen módját – Magyarországon – tömegével még sehol és sohasem alkalmazták. Rádayék sikerüket részben ennek köszönhették. Így vált lehetségessé, hogy néhány év múlva szállóigévé lett a Kiskunságon: 'Ott hagyhatt már földed végén az ekét, megörzi Ráday'.” NAGY CZIROK LÁSZLÓ: *A Ráday kor s a szegedi vár titkai*. Kiskunhalas, 1962. (a továbbiakban: NAGY CZIROK 1962), 46. p.

¹⁷ VESZÉLKA 2015, 42. p.

¹⁸ Ezt támasztja alá a fővádló rezignált hangvételű megállapítása is: „A vallomások nagy részét a foglyokból kínzás nélkül szedték ki: a foglyok vallásos hitére, babonásságára apellálva. Ráday és emberei az emberi

regényének címe¹⁹ is, amelyben a nagy mesemondó valószínűleg Ráday Gedeon lelki vonásait örököltette meg.

Kissé katonai zsargont használva, a 'műveleti központ' a szegedi vár lett, amely akkortájt jórészt üresen állt. A várról részletekbe menő leírást ad a per fővádlója, Edvi Illés Károly, ebből egy rövid idézet: „A vár északi sarkának egy részét keskeny épület zárta el a belső területtől. Ez volt a híres Zwinger, a régi vár rettegett börtöne. A Tisza felé néző kazamaták itt már régebben erős cellákká voltak átalakítva, a keskeny épület pedig az auditor vizsgálóbírói szobáját s a konyhát foglalta magában. Ablak a vár belső területére nézett, s közlekedésül csak egy keskeny ajtó szolgált, mely előtt folytonosan katona őrködött.”²⁰ Itt raboskodott és várta a bírósági tárgyalást fogolytársaival Veszélka Imre.

Fontosnak tartotta Ráday, hogy az eljárás során a helyi kötődésű szolgálattevők minél kisebb számúak legyenek. Ezért Galíciából igényelt (és kapott is) katonákat, egy egész lovas századot. Ők az anyanyelvükön kívül egy szót sem értettek a helyi nyelvből, és nem is volt semmiféle ismeretségük. Az őrizetéseket nemcsak a kívüllágtól, hanem egymástól is igyekeztek alaposan szeparálni, ezért egy cellába ismerősök nem kerülhettek. Volt napi, kötelező, csoportos séta, de ekkor sem láthatták egymást, mert kámzsát húztak a fejükre. A rabok mindennapjairól eleven képet fest egy néprajzkutató, aki nagyapja – a várban egykor raboskodó, és onnan végül élve szabadultak történeteit őrző – visszaemlékezéseit vetette papírra. Ebből is egy rövid idézet: „A vár sötét zárkái fenekén éles lécek volta. Alattuk víz folyt, kígyók, békák, patkányok háborgatták a vizsgálati foglyokat. Lakat alá tételük alkalmával közölték velük, ha vallani akarnak, zörgessenek. Kezüket, lábukat lazán megvasalták. Az ennivalót egy kis nyíláson át lökték be nekik, úgy szopták-nyalták ki a tálból, mint a kutyák. Evőeszköz nem volt. Szájukat törölni nem tudták, bajszuk, szakálluk az ételektől elcsömbösödött [...] A magánzárka szűk volt, abban sem járkálni, sem leülni, sem feküdni nem lehetett.”²¹

A letartóztatott, a várban őrzött és ott „elhalt foglyokról” készült egy – szerencsére fennmaradt – precíz, sorszámozott jegyzék.²² Ebben 415 név szerepel, a következő rovatokba rendezve: „Az elhalt fogoly neve/kora/vallása/foglalkozása/illetőségi helye/elhalálozás ideje (év, hó, nap)/betegségének neve/fogházi orvos aláírása.” A bejegyzésekből néhány fontosabb, összegző adatot szeretnék kiemelni. Az életkorok nagy szórást mutatnak: a legfiatalabb rab 15 (!) éves volt, a legidősebb 82; jellemzőnek mondható persze a középkorúak túlnyomó száma. Az első halálesi bejegyzés dátuma 1869. október 4 (ön-

lélekre hatásként utolérhetetlen mesterei voltak.” EDVI ILLÉS KÁROLY: *Emlékeim a szegedi várból*. In: Világ, 1923. április 19.

¹⁹ JÓKAI MÓR: *A lélekidomár*. Jókai Mór Válogatott Művei 29. Kossuth Kiadó. Budapest, 2009. Egy értékelésben ezt olvashatjuk: „A lélekidomár a reformkorral, a szabadságharcra foglalkozó nagy művek után, 1889-ben íródott. Címszereplője messze van már – korban is, tetteiben is – a szabadságharc hőseitől. Jellemében ugyanolyan feddhetetlen, mint Jókai bármely főalakja, s egy csodálatos, s ezért 'bűvös' hatalma van felettük. A gonosztevőket vallomásra bírja, zabolázhatatlannak hitt női személyeket megszelídít. A könyv az önkényuralom alatt hatalmassá duzzadt betyártársadalom felszámolásáról, nemzetközi szélhámosok detektívregénybe illő izgalmakkal leírt leplezéséről szól [...]” https://www.libri.hu/konyv/jokai_mor.a-lelekidomar-1.html

²⁰ EDVI ILLÉS KÁROLY: *Emlékeim a szegedi várból*. In: Világ, 1923. április 19.

²¹ Lásd NAGY CZIROK 1962.

²² MNL Országos Levéltár K 151 Belügyminisztériumi Levéltár, Szegedi Királyi Biztosság iratai.

gyilkosság), az utolsó: 1873. május 27. A nevek mellett megemlített, a bekövetkezett halál okaként megjelölt betegségek és a hozzájuk rendelt elhunytak számai a következők voltak. Tüdővész: 20 fő, öngyilkosság: 3 fő, vizibetegség: 2 fő, forróház: 1 fő, vízkór: 9 fő, gümőkör: 1 fő, typhus: 1 fő, hagymáz: 1 fő, végelgyengülés: 1 fő (65 éves volt). Azt a kérdést, hogy a többi elhalálozott fogoly miként végezte, a jegyzék nem árulja el...²³

3. A nagy 'pör'

Veszélka Imre letartóztatására 1869. augusztusában került sor (48 évesen). Hogy miként bírta szóra a vizsgáló, Laucsik Máté, arról egy jellemzőnek mondható, de valóságtartalma más forrás által meg nem erősített beszámoló híven tanúskodik. „Rózsa Sándor leg-híresebb betyártársa Veszélka Imre sem akart vallani, semmi áron. Egyszer a felesége jelentkezett Lautsiknál kihallgatásra. Ott síró hangon elpanaszolta, hogy a fia halálos betegen, tüdőbajjal ért haza a huszároktól, s szeretné még egyszer az atyját meglátni és tőle elbúcsúzni. Lautsik engedett: elővezette a betyárt, ki – amikor az ablakon kitekintett, s a fia halott-halvány arcáról halálos betegségét leolvasta – egész testében megremegett, és zokogva könyörgött, hogy eresszék a fiához. Lautsik rátermettsége itt mutatkozott meg: – Előbb vallunk, azután ölelkezünk! – mondotta, de addig egy lépést se innen, míg a bűneit ki nem vallja és vallomását a bíróság írásba nem foglalja! A betyár rövid lelki harc után így szólt: – Vallani fogok! ... Majd meghatottan így folytatta: – Fiam, édes fiam, te miattad hallgattam idáig, nehogy vallomásommal beszennyezzem a te nevedet is! Most már nincsen senkim, akiért hallgatnom kellene! Vallok tehát! És vallott biztatás nélkül. Alig győzték írásba foglalni a vallomását.”²⁴

Veszélka Imre (is) nagyon hosszú ideig, mintegy négy évig raboskodott, ma így mondanánk: előzetes letartóztatásban volt, míg sor került bíróság elé állítására. A tárgyalótermet Ráday a szegedi vár erre a célra berendezett helyiségében alakította ki. A nyilvános tárgyalás iránti érdeklődés oly nagy volt, hogy az 56 ülő és mintegy 100 állóhelyet jegyek váltása árán lehetett megszerezni. Az eljáró bíróságról annyit, hogy Ráday előrelátó gondoskodásának köszönhetően nem az általa feltételezetten elfoglalt helyi, szegedi törvényszék, hanem delegált bíróságok jártak el. Előbb Pest megyéből, utóbb Aradról érkezett bírák előtt folytak a perek.²⁵

a) A vád- és védőbeszéd

Az összességében sok száz fővel szemben folyt eljárás végezetül a bíróság előtt a főkolomposok ellen nagy sokára megindult perben a vádat az a fentebb már említett Edvi

²³ „Bizonyítható, hogy az 1869-ben letartóztatottak átlagban 36,4 hónapot, az 1870-ben letartóztatottak pedig 26,6 hónapot töltöttek előzetesben és nem mellékesen több mint 40%-uk életét is veszítette.” CSAPÓ CSABA: *A szegedi „betyárperek”-ben ítélkező delegált bíróságok működéséről*. In: Jogtörténeti Szemle 2003/4. 1. p.

²⁴ Lásd NAGY CZIROK 1962.

²⁵ A delegált hatáskörben eljáró bíróságok tevékenységéről kitűnő tanulmányt közölt CSAPÓ CSABA: *A szegedi „betyárperek”-ben ítélkező delegált bíróságok működéséről*. In: Jogtörténeti Szemle 2003/4. 1–10. p.

Illés Károly²⁶ képviselte, akit országos szakmai tekintélye, sőt jogtudományi reputációja magasán kiemelt a perbeli jogászok közül. Stílusában is megragadó, emelkedett vádbeszédében nyíltan megfogalmazta álláspontját, miszerint a rengeteg bűncselekmény elkövetésével vádolt terheltek tetteiért maga a társadalom is felelősséggel tartozik.²⁷ A fővádolt Rózsa Sándor volt, de legfontosabb cinkosai, Veszelka Imre és Csonka Ferenc is súlyos ítéletre számíthattak. Utóbbi vádlotról most annyit, hogy letöltötte 20 évnyi börtönbüntetését, majd 76 évesen mit sem változva, tovább garázdálkodott, mígnem egy gyilkosságért Eszéken felakasztották. Rózsa Sándorra az ügyész halálbüntetést kért.

Ide kívánczik a vádbeszéd egy fontos gondolata, amely tömören jellemzi, egyben összeveti Rózsa és Veszelka alakját: „Rózsa Sándor a pásztoréletben és üldöztetése időszakában nyílt rabló és félelmetesen felfegyverzett lovas betyár, megkegyelmeztetése után alattomos haramia volt, ki míg az éj sötétében rabolt, nappal a békés polgárok közé elegedett. Veszelka Imre büntetetei a pusztai pásztorélettel születtek s azzal haltak el [...]”.²⁸

Veszelka Imre ellen a legsúlyosabb vádpont a Rádi Mihály meggyilkolásában való részvétel volt, amelyet a vádlott lényegében beismert, bár az elkövetésben a jelenlevő betyárvezér, Rózsa Sándor érdemi akaratanak végrehajtását hangsúlyozta. A kihallgatás során felgyűlt nyomozati iratokból az ügyész 19 rendbeli lopást és 22 rablást olvasott Veszelka Imre fejére. A vád tárgyává tett bűncselekmények java része évtizedekkel korábban elkövetett volt. A perben gyakran egymásra vallók nyilatkozatai közül beszédes Veszelka Imre egyik (Rózsa Sándor ellen irányuló) kifakadása: „Ne tagadja, hogy kend volt a bűnszerző, mert mindig kend tanított minket, hova menjünk lopni s rabolni, egy rablás után azt is mondta: be sajnálom, hogy ott nem voltam.”²⁹

Nagyon figyelemre méltó védőbeszéddek is elhangzottak, amelyeket a korabeli sajtó szinte szó szerinti formájában közölt. Eördögh Mihály ügyvédi megszólalásában a rettegve várt, de elkerülhetőnek vélt halálbüntetés ellen fejtett ki határos szónoklatot.³⁰ Utóbbi beszédéből következzen egy ízelítő: „Végül még csak a halálos büntetés ellen teszem azon megjegyzést, miszerint annak a mai humanus és fölvilágosodott korban sem értelme, sem hatása nincsen; mert míg a jobb érzésűeknél undort gerjeszt, a gonoszakat nem riasztja vissza; hanem igen is, ezekre elijesztőbben hat pl. a szegedi várban egy-két év, mint kétszeres halál.”³¹ Majd egy néhány hónappal későbbi lapszámban folytatódott a védőbeszéd ismertetése: „Százával vannak az olyanok, kik a várban vagy ítélet nélkül elhaltak, vagy a vizsgálat alatt semmi sem sülvén ki rájuk, egyszerűen kilökettek; ezek legnagyobb részének a befogatások alkalmával lefoglalt s elvitt, az elhaltaknak pedig hátramaradt ezerféle ingóságai s készpénzeik maig is benn vannak a várban, vagy – ki tudja hol. Mi történik ezekkel?”³²

²⁶ Vö. EDVI ILLÉS KÁROLY: *Emlékeim a szegedi várból*. In: Világ, 1923. április 19.

²⁷ A vádbeszédről A Hon c. lap számolt be, 1872. december 27-iki számában.

²⁸ Szegedi Híradó, 1873. január 1.

²⁹ A Hon, 1872. december 14.

³⁰ Egy másik újság is megörökítette az ügyvédnek a halálbüntetés ellenében megfogalmazott szép gondolatát: „Aztán a halálbüntetés már elvesztette célját, sem nem rettent el, sem nem javíthat.” Hon, 1872. december 27.

³¹ Szegedi Híradó, 1873. január 3.

³² Uo. 1873. április 20.

Veszélka Imre másik jogi képviselője, Benke József védőbeszédében relevancia eljárási és méltánylást érdemlő egyéni szempontokat tárt a bíróság elé. Veszélka Imre megítélését illetően hangsúlyozta, hogy a legtöbb bűntett a 40-es években, a legutolsók is 1853-ban történtek; „ő azóta minden bűntől tartózkodott s valóban feddhetetlen életet élt egész a mai napig, úgyhogy gyökeres megjavulása minden kétségen felül áll.”³³

b) Az ítéletek

A bíróság 1872. december 24-én hirdetett ítéletet. A bíróság összetétele: az elnök Bodrogh István, társbírák: Kovács Zsigmond, Ujhelyi Károly, jegyző: Seidel Lajos, királyi ügyész: Dr. Illés Károly, védők: Eördögh Mihály, Benke József, Nyilassy Pál, Zombory Antal. A híradások nem mulasztják el megemlíteni, hogy a teremben oly sötét volt, hogy lámpákat kellett gyújtani.³⁴ Némi meglepetést keltett, hogy a törvényszék senkire nem szabott ki halálos ítéletet, súlyos rabságot annál inkább. A két legelvetemültebb bűnöző, Rózsa Sándor és Csonka Ferenc életfogytiglani börtönt kapott, Veszélka Imre 15 évet.

Veszélka Imrét tehát hosszú idejű börtönbüntetéssel sújtották, ami erősen megrázta. Egyik újságíró így öröközte meg a látottakat: „Veszélka athletai termete ítélete kihirdetésekor roskadozni látszott, a megtört ember egészen elhalványodott, szemei könnybe borultak, s már a tárgyalás alatt is fejét ölébe helyezett két kezére támasztva összegörnyedve ült, ügyvéde előbb bátorítá, hogy ne hagyjon föl minden reménnyel; ő is föllebbezett.”³⁵

Sok más társával egyetemben, esetében is kétségkívül szóba jöhetett volna az elévülés, hiszen 1853-ban történt a legutolsó, ellene vádként felhozott bűneset. Itt kap különös jelentőséget az az ismert jogforrástani kérdés, hogy hazánkban ebben az időben még mindig nem volt hatályos büntető törvény, amely rögzítette volna az elévülés irányadó szabályait. Az országgyűlési tárgyalás alá vett, az alsótáblán elfogadott, a főrendek előtt azonban elvázott nevezetes Deák-féle 1843. évi anyagi jogi javaslatban ezt olvashatjuk az elévülésről: „98. § A közkereset elévülésének ideje oly büntetteknel, melyekre legnagyobb büntetésül holtig tartó rabságot rendel a törvény, húsz esztendő leend. – Egyéb büntetteknel, ha azok magán panasz nélkül is közkereset alá veendő, tíz esztendő alatt évül el a közkereset.”³⁶ Veszélka Imrét az imént említett jogforrás nyomán, törvényes vád hiányában, fel kellett volna menteni.

A fellebbezések nyomán eljáró magasabb bírói fórumok ítéletei is sokatmondók. A Budapesti Királyi Ítéltábla Rózsa Sándort halálra ítélte, ám Veszélka Imre büntetését

³³ Szegedi Híradó 1873. január 1.

³⁴ Lásd A Hon, 1872. december 27.

³⁵ Temesi Lapok, 1872.

³⁶ 1843-ik évi magyar büntető törvénykönyvi javaslat. Kiadja Kugler Adolf pesti könyvtáros. 1865. 27. p.

helybenhagyta (1874. március 30.³⁷). A Kúria mindkét ítéletáblai határozatot megerősítette (1874. aug. 12.³⁸).

Veszélka Imre az illavai (Trencsén vármegye) fegyházban³⁹ töltötte le büntetését, majd hazatért testvéréhez (András), aki azonban nem fogadta be. Eszter sógornőjét olykor fölkereste: „– Ángyó! Adjék valamit, mer éhön pusztulunk! Eszter adott neki valami ételmet, de azt mondta neki: – Eridj gyorsan, de nehogy ide gyere másszó, mer mind a ketőnket agyonlű az öcséd.”⁴⁰ A családi hagyomány szerint összeállt egy asszonnyal, majd 1909. március 2-án meghalt Balástyán. Koporsó nélkül temették, sírja eltűnt.

ELEMÉR BALOGH

IMRE VESZELKA, DER KOMPLIZE VON SÁNDOR RÓZSA

(Zusammenfassung)

Imre Veszélka (1821–1909) ist ein Geächteter, ein Kneipenbesitzer. Er war sozusagen die rechte Hand von Sándor Rózsa (1813–1878), dem berühmtesten/berühmtesten Gesetzlosenführer des Landes. Er wird in den meisten Berichten über Sándor Rózsa erwähnt. Er saß auch im vielleicht bedeutendsten Gerichtsprozess der Rechtsgeschichte auf der Anklagebank, in der Reihe der Hauptangeklagten. Wir wissen relativ viel über seine Großfamilie, von der viele Nachkommen heute noch unter uns leben.

In den Augen der herrschenden Rechtsordnung waren die Geächteten zweifellos öffentliche Verbrecher, doch in den Augen ihrer Zeitgenossen hatten sie bereits eine volkstümliche Dimension erreicht. In diesem besonderen Sinne waren sie echte Volkshelden, die es wagten, sich der öffentlichen Autorität zu widersetzen, den Reichen und Mächtigen eine Lektion zu erteilen und nicht zuletzt ihren Figuren einen gewissen männlichen Charme zu verleihen.

Die Analogie mag weit hergeholt erscheinen, aber ich wage zu behaupten, dass es eine Besonderheit der europäischen Rechtskultur ist, dass der Staat, so wie er einige hundert Jahre zuvor gegen Hexen vorging, im 19. Jahrhundert gegen Geächtete im Rahmen eines ganz normalen Strafverfahrens vorging. Die beiden Arten von Straftätern unterschieden

³⁷ MNL Országos Levéltár, Budapesti Királyi Ítéletábla, Büntetőtanácsok jegyzőkönyvei 1872–1890, K 634. 1880-ig két tanácsban járt el ez a bírói fórum, amelynek jegyzőkönyveit tartalmazó kötetek fennmaradtak ugyan, de sajnos éppen az semmisült meg a 20. századi háborús pusztítások alkalmával, amely a Rózsa Sándor és elítélt társai, így Veszélka Imre ügyét tárgyalta. Tartalmáról a kortárs sajtó beszámolóiból van megbízható tudásunk.

³⁸ MNL Országos Levéltár, Magyar Királyi Kúria, Büntetőperek iratai, K 624. A tárgybéli időszakra vonatkozó iratok olyan mértékben sérültek, hogy hozzáférhetetlenek; a kutató és az olvasó itt is a sajtótudósítások híreire van utalva.

³⁹ Az akkor nagyon modernnek számító fegyházban minőségileg kulturáltabb viszonyok uralkodtak, mint a szegedi vár kazamatáiban. A fegyintézet lakóit például egy bérlő szabályosan foglalkoztatta: 1867-ben a 488 fegyenc közül 405 dolgozott. Amúgy a legsúlyosabb bűnökért elítéltek kerültek ide, akik 10 évnél hosszabb idejű szabadságvesztést kaptak. A bankjegy hamisítók a megrögzött gonosztevőkkel, útonállókkal, gyilkosokkal – és betyárokkal voltak összezárván. Vö. Buvár (szerk.): *Szegedi bűnkrónika*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Pest, 1870. 65–69. hasáb.

⁴⁰ Lásd VESZELKA ANDRÁS-NÉ GÉMES ESZTER: *Történetek Rózsa Sándorról*. RTV-Minerva. Budapest, 2001.

sich natürlich erheblich voneinander, denn während das Vorgehen gegen Hexen als Teil eines gesamteuropäischen Phänomens auf dem irrationalen Vorwurf der Zusammenarbeit mit dem Teufel beruhte, waren die Handlungen der Geächteten durch die überwiegend kriminellen Handlungen des Straßenraubes, der Plünderung und nicht selten des Raubes mit Mord definiert. Die Analogie besteht aber vielleicht darin, dass beide Tätergruppen einer bestimmten, nicht unbedingt negativen gesellschaftlichen Akzeptanz unterlagen und das Vorgehen der staatlichen Behörden in beiden Fällen fast peinlich regelhaft war, oder, wie wir heute sagen würden, den Regeln des rechtsstaatlichen Strafverfahrens folgte.

Imre Veszélka hat noch rechtzeitig geheiratet. Vier Monate nach seiner Verhaftung (1869) schrieb seine Frau Anna Bárkányi dem Regierungskommissar, Graf Gedeon Ráday, einen schönen Brief über ihren Mann. Der geistige Urheber der Petition und des begleitenden Bürgschaftsschreibens war ein bekannter lokaler Rechtsanwalt, Mihály Eördögh, der später als offizieller Verteidiger im Prozess auftrat.

Das Verfahren, das damit endete, dass Imre Veszélka – zusammen mit Sándor Rózsa – zunächst verhaftet, dann auf die Anklagebank gesetzt und schließlich ins Gefängnis gebracht wurde, fand in Szeged statt. Das Hauptgebiet der großen landesweiten Säuberungsaktion nach dem sog. Verrgleich zwischen Austria und Ungarn (1867) war die südliche Tiefebene, wo Raubüberfälle, Diebstähle und verschiedenste Formen der gewalttätigen Gesetzlosigkeit so weit verbreitet waren, dass eine Reihe von Maßnahmen, die der außergewöhnlichen Situation angemessen waren, unvermeidlich schien.

Das „Gesicht“ des Projekts war Graf Gedeon Ráday, der sich mit großem Ehrgeiz in diese Arbeit stürzte. In den etwa vier Jahren seiner Amtszeit (1869–1873) verhaftete er praktisch jeden Verdächtigen (etwa 1600 Personen) in den Komitaten Arad, Bács, Békés, Csanád, Csongrád, Pest und Torontál, im Bezirk Jászkun, in Kecskemét, Szabadka, Szeged, Arad, Zombor und Hódmezővásárhely, hielt die meisten von ihnen jahrelang fest und brachte sie schließlich vor Gericht. Es wurde eine genaue, nummerierte Liste mit 415 Namen der Gefangenen erstellt, die verhaftet wurden, im Gefängnis (die Burg von Szeged) saßen und „dort starben“ – glücklicherweise ist sie erhalten geblieben.

Auch Imre Veszélka war sehr lange inhaftiert, etwa vier Jahre, oder wie wir heute sagen würden: Er befand sich in Untersuchungshaft, bis er vor Gericht gestellt wurde. Ráday richtete den Gerichtssaal in einem eigens dafür eingerichteten Raum in der Burg von Szeged ein. Das Interesse an der öffentlichen Verhandlung war so groß, dass 56 Sitzplätze und etwa 100 Stehplätze auf der Grundlage einer Kartenbörse zur Verfügung standen.

Der schwerwiegendste Vorwurf gegen Imre Veszélka war seine Beteiligung an der Ermordung von Mihály Rádi, die der Angeklagte im Wesentlichen zugab, obwohl er betonte, den Willen des derzeitigen Anführers der Gesetzlosen, Sándor Rózsa, ausgeführt zu haben. Aus den während des Verhörs gesammelten Ermittlungsunterlagen las der Staatsanwalt 19 Fälle von Diebstahl und 22 Fälle von Raub auf den Kopf von Imre Veszélka.

Das Gericht verkündete sein Urteil am 24. Dezember 1872. Die beiden schlimmsten Verbrecher, Sándor Rózsa und Ferenc Csonka, erhielten lebenslange Haft, Imre Veszélka 15 Jahre. Imre Veszélka wurde also zu einer langen Haftstrafe verurteilt, was ein großer Schock war. Aufschlussreich sind auch die Urteile der höheren Gerichtsinstanzen, die auf die Berufungen folgten: Das Königliche Appellationsgericht Budapest verurteilte Sándor Rózsa zum Tode, bestätigte aber das Urteil gegen Imre Veszélka (30. März 1874). Die Kurie bestätigte beide Entscheidungen des Appellationsgerichts (12. August 1874).